

3-1-2544

สี่ทศวรรษ-แผนพัฒนาชาติ กับสามทศวรรษ-นโยบายประชากร: สังคมไทยได้ หรือ
เสียอะไร? ชาญฤทธาภรณ์นิสิตศาสตราจารย์ ดร. วิดิษฐ์ ประจวบเหมาะ

กัสสร ลิมาชนนท์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jdm>

Part of the [Demography, Population, and Ecology Commons](#)

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Demography by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

สี่ทศวรรษ-แผนพัฒนาชาติ กับสามทศวรรษ-นโยบายประชากร: สังคมไทยได้ หรือเสียอะไร?

ปาฐกถามูลนิธิศาสตราจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ*

ดร.ภัสสร ลิมานนท์**

ดิฉันรู้สึกขอขอบคุณสมาคมนักประชากรไทยเป็นอย่างสูง ที่ได้ให้เกียรติเชิญดิฉันเป็นผู้แสดงปาฐกถาพิเศษ สำหรับมูลนิธิศาสตราจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ในเช้าวันนี้

เป็นที่ทราบกันดีว่า ในกลุ่มของท่านผู้มีคุณูปการต่องานด้านประชากรและการพัฒนาของประเทศไทยนั้น ท่านศาสตราจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ เป็นผู้หนึ่งที่ได้มีส่วนร่วมมาตั้งแต่ต้นและอย่างมาก ในการสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงบวกด้านประชากร ทั้งในแง่นโยบายที่นำไปสู่การปฏิบัติจนเกิดผล และความก้าวหน้าด้านวิชาการประชากรศาสตร์ของประเทศ มาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มช่วงปี พ.ศ.2500 เนื้อหาของปาฐกถาที่นำเสนอในครั้งนี้ จึงเป็นเรื่องที่สืบสานมาจากจุดเริ่มต้นเหล่านั้น เพราะนับว่าเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมยิ่ง กล่าวคือ เป็นช่วงครบ 3 ทศวรรษของนโยบายประชากร เป็นช่วงครบ 4 ทศวรรษของแผนพัฒนาชาติ รวมทั้งยังเป็นช่วงเวลาที่สำคัญเริ่มต้นอย่างแท้จริงของศตวรรษใหม่ที่ 21 ด้วยเงื่อนไขเวลาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงน่าจะเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมให้เราหยุดยั้งเพื่อมองย้อนกลับไปในอดีตก่อนที่จะก้าวเดินต่อไป โดยทั้งนี้จะมองแบบประเมินตนเองว่า 30 ปีของนโยบายประชากร และ 40 ปีของแผนพัฒนาชาตินั้น สังคมไทยได้อะไรหรือเสียอะไร?

เนื้อหาทั้งหมดที่รวบรวมนำเสนอในปาฐกถาครั้งนี้ ไม่นับว่าเป็นเรื่องใหม่ ยิ่งไปกว่านั้นในช่วงระยะเวลา 2-3 เดือนที่ผ่านมาระหว่างที่เตรียมเนื้อหาปาฐกถาครั้งนี้ หลายคนคงได้ยินได้ฟังเรื่องราวทำนองเดียวกันนี้ ครั้งแล้วครั้งเล่า และบ่อยครั้งกว่าที่เคยเป็นมา สิ่งนี้อาจเป็นตัวสะท้อนให้เห็นความห่วงใยของบุคคลจากสาขาอาชีพต่างๆ ที่มีต่อการก้าวเดินไปข้างหน้าของสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ ปาฐกถาครั้งนี้จึงขอเป็นแนวร่วมของแนวคิดเหล่านั้นด้วยอีกชิ้นหนึ่ง โดยได้เรียงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นระยะๆ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เห็นภาพรวมที่อาจใช้เป็นข้อคิดและบทเรียนที่พวกเราต้องช่วยกันทบทวน และหากมีปัญหาก็จะได้ช่วยกันคิดแก้ไข หากทางร่วมกันเดินต่อไปในอนาคตอย่างมั่นคง

* บทความนี้ปรับปรุงจากปาฐกถามูลนิธิศาสตราจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ นำเสนอในการประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ ครั้งที่ 14 จัดโดยสมาคมนักประชากรไทย เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2543 ณ ห้องประชุม ชั้น 2 อาคารสถาบัน 3 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**

รองศาสตราจารย์ วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุดแรกเริ่มของ 40 ปีแผนพัฒนาชาติ น่าจะอยู่ที่คำปรารภของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติและนายกรัฐมนตรี ที่ปรากฏอยู่ในเอกสารแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ตามพระบรมราชโองการให้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ระหว่างระยะเวลา พ.ศ.2504 ถึง พ.ศ.2506 และถึง พ.ศ.2509 ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 77 ตอนที่ 85 วันที่ 20 ตุลาคม 2503 ที่มีเนื้อหาดังนี้

“ปัญหาสำคัญที่สุดของบ้านเมือง คือเรื่องเศรษฐกิจ เพราะเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาติและประชาชน งานปฏิวัติครั้งนี้เอง จุดประสงค์อันใหญ่ที่สุดก็อยู่ที่การพัฒนาเศรษฐกิจ ข้าพเจ้าในฐานะหัวหน้าคณะปฏิวัติและประมุขของรัฐบาลในปัจจุบันได้ยึดมั่นในหลัก 2 ประการ เกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจประการหนึ่ง คือ งานพัฒนาเศรษฐกิจกับการศึกษาจะต้องเพิ่มแขนงขึ้นแขนงหนึ่ง คือ แก้ปัญหาปัจจุบันก็แก้ไข แต่ต้องวางแผนการสำหรับอนาคตในระยะเวลาที่กำหนดพอสมควร โดยวางแผนงานและโครงการเศรษฐกิจแบ่งเป็น 2 ระยะ ระยะแรก 3 ปี และระยะหลังอีก 3 ปี รวมเป็น 6 ปี ซึ่งได้มีพระบรมราชโองการประกาศให้ใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม สกนี้ (2503)

ขอให้ทุกท่านที่มีหนังสือเล่มนี้อยู่ในมือ สนใจอ่าน พยายามเข้าใจ หรือโปรดชี้แจง และเผยแพร่ความเข้าใจแก่คนอื่นต่อไปว่า บัดนี้เราเริ่มชีวิตเศรษฐกิจกันใหม่ เป็นรุ่งอรุณอีกวาระหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทย โดยมีแผนและโครงการเศรษฐกิจซึ่งมีใช้เพื่อประโยชน์แก่รัฐ หรือแก่คนเพียงหมู่ใดหมู่หนึ่ง แต่เพื่อประโยชน์แก่เราทุกคนในปัจจุบัน และเพื่อบุตรหลานของเราต่อไปในอนาคต งานสร้างชาติ สร้างอนาคตของชาติ ตลอดถึงสร้างชีวิตเศรษฐกิจของคนแต่ละคนได้เริ่มต้นศักราชใหม่ ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป”

คำปรารภของผู้นำประเทศที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา 2503 จึงถือได้ว่าเป็นการเปิดฉากแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่นำประเทศเข้าสู่ยุคใหม่เต็มตัว โดยในช่วง 10 ปีของสองแผนพัฒนาครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2504-2514 รัฐได้ทุ่มการลงทุนไปในการสร้างเสริมบริการขั้นพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค เช่น เครือข่ายทางหลวง เขื่อน ระบบการชลประทาน ไฟฟ้า เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร และการเริ่มขยายตัวทางอุตสาหกรรม ซึ่งการดำเนินงานทั้งหมดนี้ส่งผลให้มวลรวมผลิตภัณฑ์ภายในประเทศเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 7 ต่อปี

แนวทางในการลงทุนพัฒนาประเทศ เพื่อเพิ่มผลผลิตและรายได้ยังคงดำเนินไปในแนวเดิมในช่วงแผนพัฒนาระยะที่ 3 พ.ศ.2515-2519 และนโยบายการลดอัตราเพิ่มประชากรก็ได้กำเนิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันนี้ อย่างไรก็ตามรัฐเริ่มตระหนักถึงปัญหาความแตกต่างของรายได้ของประชากรต่างกลุ่ม ที่เกิดขึ้นจากความไม่สมดุลในการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศ ในช่วงแผนพัฒนาระยะที่ 3 ได้ผลักดันให้รัฐได้วางกรอบนโยบายแห่งชาติมุ่งลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมในแผนพัฒนาชาติระยะที่ 4 พ.ศ. 2520-2524

แม้ประเทศไทยจะประสบภาวะซบเซาบ้าง เนื่องจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก มีการแข่งขัน และการกีดกันทางการค้าระหว่างประเทศรุนแรงขึ้น แต่โดยรวมแล้วในช่วงเวลา 20 ปี ตั้งแต่ พ.ศ.

2504-2524 รายได้ประชาชาติของประเทศขยายตัวกว่า 14 เท่า รายได้เฉลี่ยประชากรเพิ่มขึ้น 8 เท่าตัว มูลค่าการส่งออกสินค้าและบริการเพิ่มมากถึง 16 เท่าตัว เลื่อนฐานะจากประเทศกำลังพัฒนารายได้ต่ำ มาอยู่ในกลุ่มประเทศรายได้ปานกลาง

ในช่วงแผนพัฒนาครั้งที่ 5 พ.ศ.2525-2529 นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ที่การผลิตและรายได้จากภาคอุตสาหกรรมขยายสัดส่วนขึ้นใกล้เคียงกับภาคเกษตรกรรม

ยี่สิบห้าปีให้หลังจากแผนพัฒนาประเทศฉบับแรก เศรษฐกิจไทยขยายตัวอย่างต่อเนื่องในอัตราร้อยละ 10.5 ต่อปี โดยขยายตัวสูงสุดในช่วงแผนพัฒนาครั้งที่ 6 พ.ศ.2530-2534 โครงสร้างเศรษฐกิจปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจนานาชาติมากขึ้น ราคาสินค้าเกษตรปรับตัวสูง พร้อมกับการขยายตัวด้านการส่งออกและการท่องเที่ยว เกิดการดึงดูดด้านแรงงานในเกือบทุกระดับ เพราะมีการจ้างงานเพิ่มขึ้น

ในแผนพัฒนาครั้งที่ 7 พ.ศ.2535-2539 รายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มจาก 2,100 บาท ในปี พ.ศ.2504 เป็น 68,000 บาท ในปี พ.ศ.2538 สัดส่วนคนจนลดลงจากที่ตั้งไว้ร้อยละ 20 เหลือเพียงร้อยละ 13.7 หากแต่ความจริงอีกด้านหนึ่งที่ปรากฏขึ้นท่ามกลางความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ก็คือ ความสมดุลด้านรายได้ และคุณภาพชีวิตของทรัพยากรมนุษย์กลับอยู่ในระดับที่ด้อยลง ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่ความรุนแรงขึ้นจนเห็นได้ชัดในช่วงเวลาเดียวกันนี้

ความตระหนักในปัญหาคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ นำไปสู่จุดเปลี่ยนสำคัญของการวางแผนพัฒนาประเทศที่เคยใช้เศรษฐกิจนำ มานั่น “คน” ให้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาในแผนพัฒนาครั้งที่ 8 พ.ศ. 2540-2544 อย่างไรก็ตาม วิกฤตเศรษฐกิจที่เริ่มขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับการเริ่มแผนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในปี พ.ศ.2540 ได้ส่งผลกระทบรุนแรงจนเกือบเรียกได้ว่าเป็นการล้มละลายของสังคมไทยทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิญญาณ ผนวกกับสถานการณ์ราคาน้ำมันโลกที่แปรปรวนอย่างหนักซึ่งอาจส่งผลให้เศรษฐกิจภายในประเทศตกต่ำลงร้ายหนักยิ่งขึ้น ทำให้ยากที่จะกล่าวได้ว่าการพัฒนา “คน” ของไทยจะเริ่มต้นอย่างจริงจังได้เมื่อใด

หากเราจะเปลี่ยนมุมมองจากภาพค่อนข้างสวยงามของความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจมาอีกมุม เพื่อดูในเรื่องนโยบายประชากรและการแปลงนโยบายมาสู่การปฏิบัติในรอบ 30 ปีที่ผ่านมาบ้าง เรา จะเห็นว่า แนวคิดเรื่องการควบคุมจำนวนประชากรเพื่อให้เป็นปัจจัยหนุนให้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปโดยง่ายขึ้น มีมานานแล้วตั้งแต่เริ่ม พ.ศ.2500 เป็นต้นมา โดยมีองค์กรต่างประเทศคือ ธนาคารโลกเป็นผู้จุดประกายให้เกิดแนวคิดดังกล่าว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานสภาวิจัยแห่งชาติ ขณะนั้น ได้หยิบยกประเด็นการจัดการเรื่องประชากรมากล่าวไว้ในที่ประชุมสภาประชากรแห่งชาติครั้งแรก ปี พ.ศ.2506 ว่า

“ข้าพเจ้าเห็นว่าในเรื่องประชาระนั้น ไม่ใช่เพียงแต่เรื่องการผลิตอย่างเดียว ต้องคำนึงถึงเรื่องต่างๆประกอบไปด้วย ความหวังของข้าพเจ้า หรือของรัฐบาลนี้ไม่ต้องการให้ชาติเราใหญ่โต แต่อยากหรือเล็กแต่อุดมสมบูรณ์เหลือเฟือเพื่อกินสมควร โดยไม่ได้ใช้ความสมบรูณ์นั้นให้เป็นประโยชน์ ซึ่งเปรียบเสมือนเราเป็นโคที่อ้วนพี หรือเป็นราชสีห์ที่ผอมโซอย่างใดอย่างหนึ่ง เราไม่ต้องการ แต่เราต้องการให้มีประชากรพอสมควรและอุดมสมบูรณ์ด้วย..... ปัญหาเรื่องนี้จึงเป็นปัญหาสำคัญที่เราต้องวางอนาคตให้แก่ลูกหลาน เป็นปัญหาที่เราต้องกำหนดนโยบายในเรื่องเกี่ยวกับประชากรของเรา ในอันที่จะทำให้ประเทศของเราได้สัมผัสส่วน”

ผลจากการสัมมนาประชากรระดับชาติ พ.ศ.2506 พ.ศ.2508 และ พ.ศ.2511 รวมทั้งผลที่ได้จากการวิจัยเพื่อประเมินความต้องการใช้การวางแผนครอบครัวของประชากรไทยในโครงการโพธาราม พ.ศ.2507 ก็ได้นำไปสู่การประกาศนโยบายประชากรแห่งชาติเมื่อ 17 มีนาคม 2513

แผนนโยบายประชากรแห่งชาติ ถูกบรรจุไว้ครั้งแรกเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาประเทศระยะที่ 3 พ.ศ.2515-2519 จากความพยายามและความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และบุคคลหลายสาขาอาชีพที่เกี่ยวข้อง ตลอดช่วงเวลา 30 ปี ที่ผ่านมา ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชนิดที่ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติทางประชากรของประเทศไทยทีเดียว และได้กลายเป็นบทเรียนแห่งความสำเร็จของโครงการวางแผนครอบครัวให้ประเทศอื่นๆได้เรียนรู้ กล่าวคือ ภาวะเจริญพันธุ์รวมยอดลดลงจากกว่า 6 ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2507 เหลือประมาณต่ำกว่าระดับทดแทนในปัจจุบัน อัตราเพิ่มประชากรต่อปีลดลงกว่าร้อยละ 3 เหลือประมาณร้อยละ 1 อัตราการใช้การวางแผนครอบครัวเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 8 เมื่อแรกเริ่มเป็นกว่าร้อยละ 75 ในปัจจุบัน โครงสร้างทางอายุประชากร เปลี่ยนรูปจากการมีเด็กจำนวนมากมาเป็นมีผู้สูงอายุจำนวนมาก อัตราส่วนพึ่งพิง (dependency ratios) ลดลงกว่าครึ่ง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ นับว่าได้ช่วยให้รัฐสามารถลดภาระค่าใช้จ่ายด้านการดูแลสุขภาพการขึ้นพื้นฐาน ที่จะต้องนำมาใช้จ่ายให้แก่ประชากรจำนวนมาก มาเป็นความสามารถมีเงินออมเพิ่มขึ้นเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชากรได้ดีขึ้นและมากขึ้นตามทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่เชื่อกันมา

หากเราจะต่อภาพชิ้นเล็กชิ้นน้อยแบบ jigsaw ที่เป็นเชิงบวกและมีสีสันสวยงาม อันเป็นผลที่เกิดขึ้นในส่วนของการพัฒนาชาติ และผลจากแผนการควบคุมขนาดประชากรที่ดำเนินการมาในช่วง 30-40 ปีที่ผ่านมาเข้าด้วยกัน เราจะเห็นภาพของสังคมอุดมคติ ซึ่งผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย อันได้แก่ ผู้นำประเทศ นักวิชาการ นักวางแผน และผู้ปฏิบัติหวังให้เกิดนั่นคือ กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม น่าจะเป็นตัวสร้างโอกาสและนำความมั่งคั่งอยู่ดีกินดีมาสู่ประชากรที่มีขนาดเล็กลงของประเทศ ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและในทางกลับกันก็หวังจะเห็นว่า ประชากรที่มีคุณภาพกลายเป็นฐานให้ประเทศพัฒนาไปได้ในทิศทางที่พึงปรารถนา

แน่นอนอย่างยิ่งที่เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า หากเราจะมองแผ่น jigsaw ที่เรากำลังเป็นภาพอีกครั้งอย่างใกล้ชิดและอย่างพิถีพิถัน เราก็จะเห็นรอยต่อที่ทำให้เกิดเป็นแนวขรุขระไม่ราบเรียบเท่ากับเมื่อมองไกล ฉะนั้นนั่นก็คือ แม้ว่าการดำเนินงานภายใต้สองนโยบายหลักนี้ก่อให้เกิดผลที่เป็นคุณูปการอย่างมากต่อสังคมไทย แต่ช่วงเวลา 30-40 ปี ก็มิได้ผ่านไปโดยปราศจากผลพวงในทางลบ ที่ดูเสมือนว่าขนาดของปัญหาที่ทวีความรุนแรงขึ้น และเป็นปัญหาที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขอย่างรีบด่วน

แผนพัฒนาชาติในระยะเมื่อแรกเริ่มมีความเชื่อว่า การพัฒนาเศรษฐกิจที่ขยายตัวรวดเร็ว จะส่งผลพวงให้เกิดความเจริญและรายได้ กระจายตัวไปสู่ประชากรทุกกลุ่มอย่างเท่าเทียม เนื่องจากการจ้างงานเพิ่มขึ้น และมีการโยกย้ายแรงงานส่วนที่เหลือจากภาคเกษตรกรรม สู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น แต่ความเชื่อพื้นฐานนั้นถูกลบล้างด้วยข้อเท็จจริงที่เราได้ยืนยันและได้เห็นซ้ำแล้วซ้ำเล่า มาตั้งแต่ช่วงปลายแผนพัฒนา ระยะที่ 3 คือ ความเหลื่อมล้ำทางฐานะเศรษฐกิจของประชากรมีมากขึ้นและมากขึ้น จนยากที่จะแก้ไข กลุ่มประชากรฐานะร่ำรวยของประเทศร้อยละ 20 มีรายได้รวมเพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ 49 เป็นร้อยละ 55 ของรายได้ทั้งประเทศ ภายในเวลาไม่เกิน 10 ปี ขณะที่กลุ่มประชากรยากจนของประเทศ ประมาณร้อยละ 20 รายได้ลดลงจากร้อยละ 6.1 เป็นร้อยละ 4.5 ของรายได้ทั้งประเทศ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2539) กลุ่มอาชีพที่ตกอยู่ในส่วนนี้ คือ เกษตรกรรายย่อย ซึ่งไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ทั้งๆที่เกษตรกรรมคือ พื้นฐานเศรษฐกิจหรือกระดูกสันหลังของชาติ มีผู้ให้ความเห็นว่าปัญหาคนจนไทยนั้น น่าจะเกิดจากโครงสร้างของสังคมที่อยู่ศีลธรรม ทั้งโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และกฎหมาย

ขณะที่ประเทศไทยพยายามผันตัวเองจากสังคมเกษตรกรรม เป็นสังคมอุตสาหกรรมมุ่งมั่นที่จะเพิ่มตัวเลขด้านอุตสาหกรรมส่งออกและบริการ และผลักดันตัวเองเข้าสู่ระบบการแข่งขันตามกระแสโลกาภิวัตน์ ปัจจัยสำคัญพื้นฐานที่มีได้เปลี่ยนตามไปด้วย คือแรงงานส่วนใหญ่ที่เป็นฐานสำคัญของการผลิตในระบบอุตสาหกรรม ยังเป็นแรงงานที่มีระดับการศึกษาเกือบไม่ต่างกับกลุ่มเกษตรกร คืออยู่ในระดับที่มีการศึกษาดำกว่า 12 ปี แรงงานรุ่นใหม่ที่ย้ายเข้าสู่ตลาดแรงงาน ก็มีระดับการศึกษาไม่ดีกว่าแรงงานรุ่นเก่า แรงงานส่วนใหญ่จึงยังเป็นแรงงานไร้ทักษะ ไม่ได้รับการอบรมวิชาชีพเพิ่มเติม ที่จะทำให้ตัวเองเลื่อนขั้นทางอาชีพและสังคมไปสู่ระดับที่สูงขึ้น ด้วยระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์ ด้วยระบบการแข่งขันที่รุนแรงในตลาดโลก และด้วยระบบการผลิตที่เน้นการเคลื่อนย้ายทุนเสรีที่รุนแรงในรูปแบบที่เรียกว่า Triangular Manufacturing (วรวิทย์ เจริญเลิศ, 2543) ซึ่งมีบรรษัทเงินทุนข้ามชาติเป็นเจ้าของลงทุนผ่านประเทศคนกลาง มายังแรงงานในประเทศกำลังพัฒนา เปิดโอกาสให้นายทุนหรือเจ้าของกิจการใช้วิธีลดต้นทุนในการผลิต เพื่อให้เกิดผลกำไรสูงสุด โดยการลดค่าจ้าง โดยการจ้างงานนอกระบบ จ้างเหมาช่วง จ้างชั่วคราว เพื่อหลีกเลี่ยงการจ่ายค่าจ้างต่ำกว่ากฎหมายกำหนดและเพื่อไม่ต้องให้สวัสดิการหรือผลตอบแทนอื่นๆที่คนงานควรจะได้รับตามกฎหมาย มีการผิดสัญญาหรือหลีกเลี่ยงเรื่องการจ่ายเงินชดเชยต่างๆเหล่านี้ ส่งผลให้แรงงานไทยส่วนใหญ่กลายเป็นแรงงานระดับต่ำที่ขาดความมั่นคงในการทำงาน

ขาดอำนาจต่อรอง ขาดปัจจัยเกื้อหนุนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของทั้งตนเองและของครอบครัว ตกอยู่ในความยากจน หลายกรณีทำให้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ถูกเหยียบย่ำด้วยการถูกเอารัดเอาเปรียบทุกรูปแบบ แรงงานไร้ทักษะภาคเกษตรส่วนหนึ่ง ที่หนีภาวะความยากจนจากชนบท และไม่ได้ถูกดูดซับเข้าสู่ระบบงานภายในประเทศ ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดโดยการขายแรงงานและเลือดเนื้อของตนในต่างประเทศ ซึ่งแรงงานเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็ประสบชะตากรรมไม่ต่างจากแรงงานที่อยู่ภายในประเทศเท่าใดนัก ที่ได้รับผลกระทบจากการถูกหลอกลวง ถูกโกงค่าแรงงาน มีภาวะความเป็นอยู่ที่ยากลำบากยิ่งกว่าที่อยู่ในแผ่นดินแม่ของตนเอง

ขณะที่รัฐมุ่งหวังกอบโกยรายได้ของผลผลิตที่เกิดจากแรงงานส่วนใหญ่ที่ทำงานในระบบอุตสาหกรรมภายในประเทศ และจากแรงงานส่วนหนึ่งที่ไปทำงานต่างประเทศ รัฐเองก็มิได้มีนโยบายหรือมาตรการใดๆ ที่เข้มแข็งชัดเจนเพื่อปรับปรุงคุณภาพแรงงาน ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มทักษะในการทำงาน การให้ความรู้เพิ่มที่ช่วยในการพัฒนาอาชีพ การสร้างระบบสวัสดิการที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต หรือแม้แต่การสร้างเสริมอำนาจต่อรองกับนายทุน เมื่อเกิดกรณีพิพาทระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง จึงได้มีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า คือผู้ที่สูญเสียมักจะเป็นฝ่ายลูกจ้างที่ได้รับการดูแลไม่ดีพอจากหน่วยงานราชการ และการบังคับใช้กฎหมายที่มีได้เอื้อประโยชน์ต่อลูกจ้างเท่าที่ควร

ในขณะที่อยู่กับที่แรงงานซึ่งเป็นคนในชาติถูกทอดทิ้ง รัฐบาลยังได้ใช้นโยบาย “ชั่วคราว” ที่สั้นและง่ายกว่า เปิดประตูรับแรงงานไร้ฝีมือจากประเทศเพื่อนบ้าน โดยการสนับสนุนของเจ้าของกิจการและนายทุน ด้วยข้ออ้างในเรื่องการขาดแคลนแรงงานไทยสำหรับงานบางประเภท ซึ่งขณะนี้คาดว่าจะมีแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ลักลอบเข้าเมืองอยู่ทั่วประเทศมากกว่า 1 ล้านคน ซึ่งมีผู้วิเคราะห์วิจารณ์ว่า โดยเนื้อแท้แล้วก็ถือเป็นความต้องการของนายทุนที่จะว่าจ้างแรงงานในราคาต่ำสุดเท่าที่จะทำได้ และไม่ต้องรับภาระด้านสวัสดิการใดๆ เพื่อกลายเป็นผลประโยชน์มหาศาล โดยเฉพาะนายทุนต่างชาติที่ได้รับประโยชน์ขั้นต้นครั้งหนึ่งแล้วจากนโยบายยกเว้นภาษีเพื่อส่งเสริมการลงทุนของรัฐบาลไทย ด้วยนโยบายการเปิดรับแรงงานต่างชาติในลักษณะดังกล่าว ดูเสมือนว่ารัฐของไทยได้ส่งเสริมในทางอ้อมให้เกิดการล้นละเมิดสิทธิมนุษยชนอีกด้วย ผลที่เกิดขึ้นจนเป็นที่ประจักษ์ชัดในขณะนี้ก็คือแรงงานต่างชาติดำรงกลายเป็นปัญหาเรื้อรังของประเทศไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคม อาชญากรรมข้ามชาติ ปัญหาสาธารณสุขทั้งในแง่ของการนำโรคระบาดร้ายแรงหลายชนิดเข้ามาแพร่ และงบประมาณที่ต้องใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลฟรีรวมไปถึงปัญหาที่ได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงและความสงบสุขของประเทศอีกด้วย

นโยบายพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในรูปแบบของการวางแผนควบคุมปริมาณประชากร ที่ผ่านมาของสังคมไทยจึงเป็นเรื่องที่น่าคิด ทั้งนี้เพราะเราได้ดำเนินการลดอัตราเพิ่มประชากรเพื่อจุดประสงค์ที่ว่ารัฐจะได้ลงทุนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ง่ายขึ้น แต่เราก็มิได้กระทำเท่าที่ควรต้องกระทำ เพราะเป็นเรื่องยากและต้องใช้เวลานาน เด็กไทยรุ่นใหม่แม้จะได้รับการศึกษาระดับพื้นฐานถ้วนหน้า แต่จำนวนเด็กที่จะ

เติบโตไปเป็นแรงงานที่ด้อยทั้งความรู้และทักษะ และแทนการเลือกลงทุนเพื่อพัฒนาคุณภาพประชากรของเราเอง รัฐกลับเลือกใช้ “แรงงานไร้ทักษะ” จากประเทศเพื่อนบ้านเพื่อจุดประสงค์ที่จะได้แรงงานราคาถูก แต่ไม่เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยรวมเท่าใดนัก เปรียบเทียบกับประเทศสิงคโปร์ที่เลือกใช้นโยบายเปิดประตูรับแรงงานระดับเดียวกันนี้อย่างเข้มงวดและมีขอบเขต แต่ได้ยินดีเลือกเปิดรับคนต่างชาติที่เปี่ยมล้นคุณภาพ อย่างไม่จำกัดจำนวนไปเป็นประชากรถาวร เพื่อช่วยสร้างประเทศ หรือหากจะย้อนไปไกลกว่านั้นก็จะมีตัวอย่างของมหาจักรพรรดิเจงกิสข่าน ที่เมื่อยกทัพไปตีทั่วยุโรป เอเชีย ท่านก็ได้กวาดต้อนเอานักปราชญ์ ช่างฝีมือ หมอ เข้าสู่ประเทศจีน เพื่อฝึกสอนสร้างคนในชาติ (ชุม, ไทยรัฐ 2543) แทนการกะเกณฑ์เอาประชากรจำนวนมากเพื่อขยายอาณาจักรของตน นโยบายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของไทยจึงน่าจะจำเป็นต้องมีการทบทวนกันอย่างจริงจังอีกครั้ง

ในส่วนของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อภาวะแวดล้อม ก็มีมิใช่น้อย ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านไปกว่า 2 ทศวรรษ เห็นได้ชัดเจนว่า ในกระบวนการผลิต ไม่ว่าจะเป็นด้านเกษตรกรรม หรืออุตสาหกรรม ได้ส่งผลกระทบต่อทางลบและทำลายภาวะแวดล้อม หรือทรัพยากรธรรมชาติให้สูญเสียลงไปในอัตราที่รวดเร็ว และรุนแรงอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน และดูเหมือนว่าหลายโครงการพัฒนา ได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตโดยรวมของประชากร ตัวอย่างความเสียหายเหล่านี้มีให้ประจักษ์ทุกวัน ไม่ว่าจะเป็นการตัดไม้ ทำลายป่า การปล่อยสารพิษจากระบบการผลิตทางการเกษตรหรืออุตสาหกรรมออกสู่ชุมชน ก่อมลพิษทั้งน้ำ อากาศ ดิน ความเสื่อมโทรมของป่าชายเลน ที่ส่งผลทำลายไปถึงชีวิตสัตว์น้ำนานาชนิด การจับสัตว์น้ำทั้งเพื่อการบริโภคและอุตสาหกรรมส่งออกในปริมาณหรือประเภทที่ขาดการควบคุมที่มีประสิทธิภาพ การเปิดอุตสาหกรรมบ่อเลี้ยงกุ้งทั้งจากนายทุนต่างชาติและคนไทยรุกกล้าพื้นที่ผลิตข้าว ทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในชุมชน และทำลายความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินที่ใช้เพื่อการเกษตร การใช้สารเคมีทุกรูปแบบ และเกินขนาดเพื่อเร่งผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการส่งออก บางครั้งเกิดความเสียหายถึงชีวิต เช่น กรณีการระเบิดของสารโปรแตสเซียมคลอเรทที่ใช้เร่งผลผลิตลำไยในอำเภอสันป่าตอง การเปิดพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เร่งให้ได้เงินเข้าสู่รายทุนโดยขาดการอนุรักษ์ หรือการจัดการที่ถูกดอง เสมือนกับจะมาแลกกับความเสื่อมโทรมของแหล่งธรรมชาติ นานาตัวอย่างที่ยกมากล่าวนี้ ส่วนหนึ่งมาจากการขาดการจัดการบริหาร หรือการควบคุมที่เข้มแข็งทั้งจากตัวบทกฎหมายและจากชุมชนที่เกี่ยวข้อง ส่วนหนึ่งมาจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และความโลภที่จะดักดวงผลประโยชน์จากผืนแผ่นดิน และส่วนหนึ่งอาจมาจากการขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนไทยที่เติบโตมาในแผ่นดิน ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหลือเฟือที่เรียกว่า land of abundance ตามข้อเขียนของคุณสมบัติ ภูภาณจน์ (พลอยแกมเพชร สิงหาคม 2543) ที่อ้างหลักฐานบันทึกโดยนายฟรังซัวส์ อังรี ทรูแบง ที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามก่อนสิ้นกรุงศรีอยุธยาเมื่อ 230 กว่าปีมาแล้ว ที่ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “แม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้พระราชอาณาจักรนี้อุดมสมบูรณ์ ชาวไร่ชาวนาไม่ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำมารดดินเลย เพียงแต่กัญหน้าดินเล็กน้อย หยอดเมล็ดพันธุ์ลงไป น้ำก็

จะไหลมาท่วมทำให้งอกขึ้น แต่แหล่งกำเนิดที่ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์นี้ ก็เป็นแหล่งกำเนิดที่ทำให้เกิดข้อเสียทุกอย่างของเขาด้วย เขาจึงนอนคุกอยู่ในความเกียจคร้านและดูเหมือนจะมีชีวิตอยู่ก็เพื่อจะกินและสืบเผ่าพันธุ์เท่านั้น เพราะเขาไม่ต้องเอาใจใส่อะไร เพียงแค่ออกลั่นกที่ จะมากินเมล็ดข้าว”

ดังนั้นอาจจะเป็นเพราะความอุดมสมบูรณ์เหลือเฟือของผืนแผ่นดินนี้เอง ทำให้คนไทยขาดการปลูกฝังอย่างเพียงพอว่า ทรัพยากรธรรมชาติเกือบทุกชนิด เมื่อใช้หมดไปแล้วก็ไม่อาจหามาทดแทนได้ และหากการจัดการบริหารเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร และการดูแลสิ่งแวดล้อมยังคงเป็นไปในลักษณะดังกล่าวอีกไม่นานนัก สังคมไทยก็จะเปลี่ยนสภาพจากแผ่นดินแห่งความเหลือเฟือ และอุดมสมบูรณ์ มาเป็นสังคมแห่งความขาดแคลนและยากไร้ แล้วอะไรจะเกิดขึ้นกับคนไทยรุ่นหลังที่ต้องอาศัยต้นทุน ที่จำเป็นต้องสำรองไว้ให้โดยคนรุ่นปัจจุบัน

ความห่วงใยต่อประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบเชิงลบของการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีต่อสถานะทางสังคมโดยรวมนั้น ดูเหมือนว่าจะชัดเจนกว่าประเด็นอื่นใดที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และเป็นหัวข้อที่พหุศาสตร์วิचारณ์ในวงกว้างในกลุ่มบุคคลหลายสาขาอาชีพ หลายคนมองว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยนั้นหลงทางมานานแล้ว โดยเฉพาะด้วยนโยบายเศรษฐกิจที่นำเอาประเทศเข้าไปผูกติดกับกระแสโลกาภิวัตน์การค้า และระบบเศรษฐกิจแบบเสรีแต่ถูกล้อมด้วยกรอบและกฎเกณฑ์เข้มงวดของชาติตะวันตก เช่น IMF, WORLD BANK, WTO และองค์กรอื่นๆที่ทยอยเกิดขึ้น เพื่อความได้เปรียบทางเศรษฐกิจการค้ากับประเทศกำลังพัฒนา ก่อให้เกิดภาวะการพึ่งพิง (Dependency) มากขึ้นทุกขณะ บ้างก็ว่า แนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน (unsustainable) และเป็นการพัฒนาที่ไร้จริยธรรม (unethical development) ที่ทำให้คนส่วนใหญ่ของประเทศตกอยู่ในความยากไร้มากขึ้น และมีความแตกต่างด้านฐานะมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นการพัฒนาที่มีการแข่งขันเสรีแบบ “ใครดีใครอยู่ ใครไวใครได้” เป็นการพัฒนาที่สอนให้คนอยากมีอยากได้ โดยไม่มีจิตจำกัด ไม่รู้จักพอเพียง เงินกลายเป็นหัวใจของการพัฒนาและอำนาจเงินเข้ามาแทนที่คุณธรรมจริยธรรม ตามที่ท่านประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษอาวุโส พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้บรรยายไว้เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2543 (มติชนรายวัน) ว่า ระบบและโครงสร้างสังคม ที่ไม่ได้กำหนดสำนึกแห่งความดีและความพอเพียง ก็จะสร้างค่านิยมใ้มนุษย์ซึมซับว่า ต้องแข่งขันเพื่อเป็นผู้ชนะ ค่านิยมเหล่านี้ได้ฝังรากลึก และกระจายอยู่ในทุกส่วนของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมของนักการเมือง และข้าราชการ ที่นิยมการได้มาซึ่งเงินและสิ่งของในทางที่ไม่ชอบ นักธุรกิจที่นิยมสะสมทรัพย์สินเงินทอง นิยมการประสบความสำเร็จโดยการดิ้นรนบน หรือแม้แต่พระภิกษุสงฆ์ ที่นิยมความสวยงามต้องการของวัตถุ นิยมในสิ่งที่มีใช้กิจของสงฆ์ ค่านิยมเหล่านี้ชักนำให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงที่กำลังกัดกร่อนสังคมไทยให้ล่มสลายได้ในเวลาไม่นานนัก” มีผู้ให้ความเห็นเพิ่มเติมในเรื่องนี้ว่า หากคนไทยบางส่วนหยุดปล้นประเทศตัวเองสักพักหนึ่งไม่ว่าจะในรูปแบบใด ประเทศคงจะอยู่รอดปลอดภัยได้

จากบทความของอาจารย์วิทยากร เชียงกูล ในเรื่อง “ดร.ป๋วย อึ๊งภากร สามัญชนผู้ยิ่งใหญ่” (สกุลไทย, กันยายน 2543) ได้วิพากษ์การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมเพื่อการบริโภค ของไทยว่า “ระบบนี้สามารถสร้างภาพมายาให้คนรู้สึกว่าเป็นการพัฒนาหรือความเจริญเส้นทางเดียวที่เราได้อยู่ และต้องดันดันไปให้ถึงอย่างมีพลังอย่างยิ่ง ส่วนตัวท่านอาจารย์ป๋วยเองก็ได้แสดงการยอมรับในปี พ.ศ.2512 ว่าท่านควรตำหนิตัวเองในฐานะที่เป็นคนหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการพัฒนาแบบเถรตรง ชนิดที่สนใจแต่อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และมองข้ามปัญหาทางสังคมที่เป็นผลตามมา แต่การที่อาจารย์ป๋วยไม่สามารถแก้ไขข้อผิดพลาดที่ท่านได้มีส่วนสร้างขึ้นก็เพราะว่ามีคนที่เอาใจใส่รับฟังน้อยเกินไป”

ตัวอย่างของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ก็มีให้เห็นประจักษ์ และส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อประเทศไทย และต่อคนไทยเกือบทุกชีวิต ก็คือ วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 และยืนยาวมาจนกระทั่งบัดนี้ ย้ำเตือนให้เราเห็นว่า แท้จริงแล้วตัวเลขที่แสดงการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เราเห็นกันมา โดยเฉพาะในช่วงแผนพัฒนายุคที่ 6 และ 7 นั้น ส่วนหนึ่งตั้งอยู่บนฐานแห่งความว่างเปล่า ที่หลายคนเรียกว่าเศรษฐกิจฟองสบู่ เหลือบทริยราคาแพงให้ได้จดจำ และทำให้ประเทศตกอยู่ในภาวะเกือบล้มละลาย ต้องกู้หนี้ยืมสินและตกอยู่ภายใต้อาณัติของผู้ให้ยืมเงินที่หลายคนเห็นว่า เหมือนกับการเอาประเทศจำนองไว้กับ IMF รวมทั้งประเทศและคนไทยต้องกลายเป็นทาสของนักล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ ที่ไม่รู้ว่เมื่อใดจึงจะได้เป็นไทแก้ตัว

การสร้างถาวรวัตถุและระบบสาธารณูปโภคจำนวนมาก ที่อยู่ภายใต้ชื่อโครงการเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเขื่อน การแสวงหาแหล่งพลังงานธรรมชาติ การสร้างถนน ระบบสาธารณูปโภคทุกชนิด ได้กลายเป็นปัจจัยที่สร้างความเสียหายอย่างไม่มีทางฟื้นฟูแก่ทรัพยากรธรรมชาติและภาวะแวดล้อมทางกายภาพ โครงการพัฒนาในหลายพื้นที่ แม้จะก่อให้เกิดผลในทางวัตถุ แต่โครงการเหล่านี้ได้ส่งผลเชิงลบไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมต่อคุณภาพชีวิตประชากรในพื้นที่ หลายโครงการทำให้เกิดการโยกย้ายการตั้งถิ่นฐานของประชากร เกิดการทำลายชนบทธรรมเนียม สภาพวิถีชีวิต ทำลายความเป็นอยู่ที่เคยสงบสุข และรากเหง้าของชุมชน ลงเกือบสิ้นเชิง หลายโครงการนำไปสู่ความขัดแย้งและขาดความไว้วางใจระหว่างรัฐและประชาชนระหว่างประชาชนกับประชาชน หรือระหว่างคนในชุมชนเดียวกันที่แบ่งออกเป็นฝักฝ่ายตามความเชื่อของตน โครงการพัฒนาจำนวนมากถูกบิดผันประโยชน์จากที่ชุมชนควรจะได้รับ ด้วยการฉ้อราษฎร์บังหลวงอย่างแยบยลและเป็นระบบไปสู่มือของนายทุน ข้าราชการ หรือนักการเมืองที่ไม่ซื่อสัตย์ เหล่านี้เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า จนทำให้หลาย “โครงการพัฒนา” กำลังกลายเป็นสิ่งที่ถูกปฏิเสธ และเต็มไปด้วยความเคลือบแคลงระหว่างกัน ไม่มีที่สิ้นสุด หลายโครงการที่ประชากรในพื้นที่ถูกขึ้นต่อต้านอย่างรุนแรงเพราะคาดว่าจะส่งผลให้ชีวิตชุมชนแปรเปลี่ยนไปในทางลบ หรือทำให้ชุมชนแปรเปลี่ยนสภาพจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมที่ไม่รู้ว่ตนเองจะมีที่ยืนอยู่ตรงจุดใด ดังคำ

เปรียบเปรยของกลุ่มชาวเขาที่ชีวิตชุมชนแบบดั้งเดิมได้รับผลกระทบว่า “เหมือนการกรอกน้ำร้อนลงรู ให้ จิ้งหรีดวิ่งพล่านออกมาจากรู แต่ไม่รู้ว่าจะวิ่งไปที่ใด” ฉะนั้นฉันนั้น

หลายท่านคงมีโอกาสดำอ่านคำวิพากษ์สังคมไทยที่โด่งดัง และมีผู้อ่านแพร่หลายมากที่สุดชิ้นหนึ่งในช่วง 2-3 เดือนที่ผ่านมา คือ “จดหมายถึงนาย” ที่ปรากฏใน Web มีชัย ไทยแลนด์ คอตคอม (สกุลไทย, กันยายน 2543) จดหมายนี้จะเป็นผู้ใดก็ตามที่เขียนถึง “นายฝรั่ง” ได้สรุปสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยอย่างชัดเจนมากในหลายประเด็นว่า “สังคมไทยนั้นขาดระเบียบกฎเกณฑ์ทั้งทางกายภาพ ศีลธรรม-จริยธรรม วัฒนธรรมและกฎหมายมาอย่างยาวนาน คนไทยนิยมการดำเนินชีวิตธุรกิจ และการใช้อำนาจรัฐที่อยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ต่างๆ ผู้นำทางศีลธรรมและจริยธรรม อันได้แก่ พระ ครู สื่อมวลชน เสื่อมอิทธิพลในการนำจิตใจ เพราะถูกเงินเข้าครอบงำ ส่วนผู้นำประเทศและชนชั้นนำในสังคมก็ล้มเหลวทางศีลธรรมและจริยธรรมโดยสิ้นเชิง คนไทยรุ่นใหม่ที่เกิดโตในกระแสโลกาภิวัตน์และสังคมข่าวสาร ถูกผลักดันให้เกิดความเชื่อว่า การใช้คอมพิวเตอร์ไม่เป็น คือการไม่ได้รับการศึกษา จึงหลงใหลได้ปลื้มกับความสามารถทางเทคนิคต่างๆ ซึ่งนำเอาความสะดวกสบาย และเงินเดือนสูงๆมาให้ จนลืมไปว่า การสร้างชาตินั้นสำคัญกว่าการสร้างโปรแกรมคอมพิวเตอร์ ข้อสรุปของจดหมายฉบับนี้ จึงมีว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่สุกปรกมานานแล้ว รอวันแตกสลายลงเหมือนกับหินปูน ซึ่งถูกน้ำกรดกัดกร่อนทุกวัน ในวันหนึ่งข้างหน้า ก็จะไม่มียะอะไรเหลือให้เห็นเป็นแก่นสารเลย สังคมไทยจึงตั้งอยู่บนประชาชนที่อ่อนแอ ไม่มีระเบียบวินัย และพลังภายในของสังคมอันเป็นจิตวิญญาณของชาติที่แท้จริง”

หากจะย้อนทบทวนคำปรารภของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อ พ.ศ.2503 อีกครั้งหนึ่งที่ว่า “เรามีแผนและโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งมีใช้เพื่อประโยชน์ของรัฐ หรือแก่คนหมู่มากคนหนึ่ง แต่เพื่อประโยชน์แก่พวกเราทุกคนในปัจจุบัน” ทำให้เราต้องย้อนคิดว่า สิ่งที่เราเคยเรียงมากล่าวแล้วทั้งหมดซึ่งได้มาจากการรวบรวมข้อมูลและข้อคิดเห็นจากแหล่งต่างๆ และลำดับภาพให้เห็นว่า สังคมไทยภายใต้แผนพัฒนาชาติที่มีอายุยืนยาวมาถึง 40 ปี และแผนประชากรที่เกิดขึ้นมาในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน คือ 30 ปี สังคมไทยได้ อะไรหรือเสียอะไร และสิ่งที่เราคิดว่าได้นั้น คู่กับที่เราเสียไปหรือไม่? และอย่างไร? เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ภายใต้แผนงานเหล่านั้น สังคมไทยได้เติบโตขึ้น และได้มีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่คิดว่าจะสามารถอยู่ร่วม หรือแข่งขันกับสังคมโลกได้ในระดับหนึ่ง แต่ภายใต้การเติบโตและท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและรวดเร็ว ประชากรส่วนหนึ่งที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศกลับมิได้รับประโยชน์อย่างใดจากสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา กลายเป็นกลุ่มประชากร “ชายขอบ” ที่ไม่รู้ว่าเมื่อใด และอย่างไร จึงจะสามารถเข้าไปร่วมกระแสใหญ่ของสังคมได้ ดร.ยงยุทธ ยุทธวงศ์ (Bangkok Post, มิถุนายน 2543) ได้แสดงข้อคิดเห็นไว้ในบทความของท่านว่า คำว่า “การพัฒนา” อาจกลายเป็นคำที่น่ารังเกียจ トラบดที่ความยากจนยังคงอยู่ トラบดที่การได้รับการศึกษาของประชากรยังมีอุปสรรค トラบดที่สวัสดิการสังคมสำหรับคนส่วนใหญ่ยังคงเป็นเรื่องเกินไขว่คว้า และトラบดที่รัฐธรรมนูญยังคงเป็นสิ่งที่ทำได้ยากในสังคม”

แผนพัฒนาระยะที่ 8 ที่มีเนื้อหาสาระมุ่งพัฒนาคุณภาพของประชากร ได้เดินทางผ่านมาเกือบถึงปลายทางด้วยความยากลำบาก และเกือบไม่มีสิ่งใดออกเลยเป็นรูปธรรมจากแผนเหล่านั้น ด้วยเหตุผลหลายประการ และเรากำลังจะก้าวเข้าสู่แผนพัฒนาชาติระยะที่ 9 ในอีกไม่นาน ถึงเวลาที่พวกเราจะหยุดคิดบ้างแล้วหรือยังว่า ทิศทางที่เรามุ่งไปสู่นั้น มีทางแยกให้ตัดสินใจ ได้เลือกหรือไม่ หากเรายังมุ่งที่จะเดินทางเดิมเพื่อไปสู่เป้าหมายคือตัวเลขที่บ่งบอกฐานะและความเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่เรายังละเลยที่จะหันมามองเรื่องการสร้างคุณภาพประชกรนั้น ก็อาจจะสายเกินไปในเกือบทุกเรื่องที่เราตั้งความหวังไว้เมื่อ 30 ปีที่แล้ว เราใช้เวลามากถึง 40 ปีคิดสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ และใช้ตัวเลขของรายได้เป็นเข็มทิศนำทางสร้างประเทศ เราอาจต้องใช้เวลามากกว่านั้นเท่าตัว หรือหลายชั่วอายุคนที่ จะพัฒนาคน และพัฒนาจิตวิญญาณของคนซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญกว่า และยากกว่ายิ่งนัก และเราจำเป็นต้องตระหนักว่าสังคมมีอายุอยู่ได้ด้วยเงินเพียงลำพัง แต่อยู่ได้ด้วยคนและต้องเป็นคนที่มีคุณภาพเท่านั้น

สุดท้ายคำถามสำคัญที่เกิดขึ้น ก็คือ หากปัญหาสังคมที่ส่งผลกระทบต่อจิตวิญญาณของคน และทำให้คุณภาพชีวิตประชากรตกต่ำที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ไม่ได้รับการเหลียวแลแก้ไขอย่างทันท่วงที จริงจัง และต่อเนื่องแล้ว การลงทุน ลงแรง และความคิดที่ดำเนินไปแล้วตลอดช่วง 40 ปีของแผนพัฒนาชาติ และ 30 ปีของแผนประชากร จะมีความหมายอะไร?

* ผู้บรรยายปาฐกถาขอขอบคุณทุกแหล่งที่มาของข้อมูลทั้งที่เป็นรายงาน สถิติของทางราชการ ข้อมูลข้อเขียน และข่าวที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ นิตยสาร ทำให้สัมภาษณ์ต่างๆ จำนวนหลายสิบชิ้น ที่ผู้บรรยายได้รวบรวมและนำมาใช้เป็นแนวคิดพื้นฐานและข้ออ้างอิงในการบรรยายครั้งนี้